

*Het lot van
niet-Joodse
psychiatrische
patiënten in
Nederland
ten tijde van
de Tweede
Wereldoorlog:*

‘Zij stierven als sneeuw voor de zon’

***“Vanuit contact met nabestaanden,
die vraagtekens plaatsten bij het
overlijden van hun dierbaren op
de Willem Arntsz Hoeve ten tijde
van de Tweede Wereldoorlog, is
het afgelopen anderhalf jaar de
geschiedenis van de Willem Arntsz
Hoeve ten tijde van de Duitse
bezetting nauwkeurig onderzocht”***

*Masterscriptie Holocaust- en Genocidestudies,
Universiteit van Amsterdam door Marco Gietema, Maart 2015*

(Foto voorzijde: Mien Hoffmann, stierf op 31-jarige leeftijd op 31 januari 1945 op de Hoeve)

Achtergrond

Op 15 mei 1940 capituleert het Nederlandse leger en wordt Nederland bezet door de Duitse troepen. Er wordt geprobeerd een samenleving te verwezenlijken waarin geen ruimte is voor Joden, Roma, Sinti, homoseksuelen en psychiatrisch patiënten waartoe ook mensen met een verstandelijke beperking gerekend werden. Met name over het lot van deze laatste zeer diverse, groep mensen in Nederland ten tijde van de bezetting is, zeker wanneer het de niet-Joodse patiënten betreft, tot op heden maar weinig bekend.

Onderzoeksvraag

Wanneer we kijken naar de sterftepercentages onder psychiatrische patiënten ten tijde van de oorlog, dan blijken deze uitermate hoog. Op de Willem Arntsz Hoeve te Den Dolder is dit ook het geval. Vanaf het begin van de bezetting loopt het sterftecijfer gestaag op en bereikt een hoogtepunt in de winter van 1944-45, de zogenaamde Hongerwinter. Gezien het feit dat de Willem Arntsz Stichting vanaf 10 oktober 1942 geleid werd door nationaalsocialisten, is onderzocht of er een verband aangetoond kan worden tussen die hoge sterfte en het feit dat de Willem Arntsz Hoeve bestuurd werd door mensen die psychiatrische patiënten als minderwaardig beschouwden.

Willem Arntsz Hoeve onder nationaalsocialistisch bestuur

Om op deze vraag antwoord te vinden is de situatie op de Willem Arntsz Hoeve nauwkeurig onderzocht. Daarbij is gebleken dat enkele personeelsleden van de Hoeve (actieve leden van de NSB te Den Dolder) vanaf het begin van de oorlog gericht gelobbyd hebben bij alle lagen van de NSB om het bestuur van de stichting te vervangen door nationaalsocialisten. Hierdoor groeide de Willem Arntsz Stichting uit tot een prestigekwestie van de NSB en in 1942 werd dan ook van hogerhand besloten om in deze stichting in te grijpen. Wanneer het nieuwe nationaalsocialistische bestuur eenmaal geïnstalleerd is, wordt vrijwel onmiddellijk begonnen met het doorvoeren van de 'Nieuwe Orde': Joodse patiënten worden uitgeleverd aan de Duitse bezetter en artsen die hiertegen protesteren worden eveneens gearresteerd en afgevoerd. Ook wordt gepoogd 'lastige' personeelsleden door middel van verplichte tewerkstelling in Duitsland van het terrein van de Hoeve te verwijderen.

Erbarmelijke omstandigheden patiënten

Door de gedwongen evacuatie van psychiatrische inrichtingen in de kustprovincies wordt de Willem Arntsz Hoeve gedwongen vele honderden extra patiënten te huisvesten. Dit leidt tot ernstige overbevolking waardoor het voor artsen en verplegenden steeds moeilijker wordt om goede zorg aan de patiënten te verlenen. De toestand van de patiënten verslechtert naarmate de oorlog langer voortduurt. Dit komt voornamelijk doordat psychiatrische patiënten minder voedsel krijgen dan

'normale' mensen. Daarnaast hebben 'normale' burgers de mogelijkheid om extra voedsel op de zwarte markt te kopen, en zo relatief gezond te blijven, terwijl dit voor de patiënten geen optie is. De laatsten vallen dan ook vele kilo's af en kampen reeds in augustus 1944 met ernstig ondergewicht. Verhoging van de rantsoenen was bijna onmogelijk, omdat hiervoor moest worden samengewerkt met nationaalsocialisten. Wanneer tijdens de Hongerwinter patiënten behalve door de honger, ook getergd worden door de extreme kou sterven zij 'als sneeuw voor de zon' aldus een oud-patiënt van de Hoeve. Uit het onderzoek is inderdaad gebleken dat van de maximaal 1400 aanwezige patiënten op het terrein, er tijdens deze winter minimaal 408 sterven (28.8%). Ter vergelijking: van de burgerbevolking in de rest van de provincie Utrecht sterft 1.7 % tijdens deze zeer strenge winter.

Mien Hoffmann is geboren op 25 april 1913 in Amsterdam. Zij groeit op tot een intelligente en sportieve jonge vrouw, naar verluidt een echte gangmaakster op de korfbalvereniging. Op 15 december 1938 wordt zij opgenomen in de Willem Arntsz Hoeve wegens zenuwzwakte; ze kan geen beslissingen nemen. Met enige regelmaat heeft zij echter nog wel contact met haar thuisfront. Na de spoorwegstaking van september 1944 wordt dit laatste heel moeilijk; de familie kan niet meer naar Den Dolder reizen en ziet dus ook niet hoe moeilijk de omstandigheden in het gesticht worden gedurende het laatste oorlogsjaar. Op 14 juli 1945 krijgen haar ouders per post een uittreksel uit het bevolkingsregister van Zeist, waarin te lezen staat dat Mien op 31 januari 1945 overleden is. Spoorslags reist haar vader naar Den Dolder en krijgt daar te horen dat zij 'vermoord' zou zijn. Na deze mededeling zal hij nooit meer geloven dat zijn weliswaar nerveuze, maar fysiek kerngezonde dochter aan een ziekte is bezweken. Als hij later ook nog een brief van de gemeente Zeist krijgt met het verzoek alsnog haar begrafenis te betalen kan hij niet meer over Mien praten. Mien, en vooral haar onverklaarde dood, groeien uit tot een tragisch familiegeheim.

Bron: Familie B. Wilders-IJst uit Amersfoort

Gerrit Abelman is geboren op 27 december 1916. Hij is kunstzinnig en gevoelig aangelegd, en het vak van zijn vader, huis- en decoratieschilder, trekt ook hem aan. Ze werken vaak samen op. Tijdens de oorlog wordt hij voor het eerst verliefd. Hij heeft een tijd verkering en het meisje ziet ook iets in hem; haar ouders echter verbieden hun verbintenis omdat Gerrit van 'te lage komaf' zou zijn. Dit grijpt hem aan en hij wordt depressief. Daarnaast raakt hij in een psychose ten gevolge van het oorlogsgeweld; fietstochten naar de vliegbasis Soesterberg worden te gevaarlijk. Op 29 mei 1942 laat zijn familie hem opnemen in de Willem Arntsz Hoeve. Zijn jongere broer bezoekt hem daar met grote regelmaat; vanuit Soest kan hij er gemakkelijk heen fietsen. Gerrit sterft volgens het overlijdensregister van Zeist op 2 april 1945. Zijn familie krijgt een brief van geneesheer-directeur Keulemans dat Gerrit is overleden aan tuberculose. De familie gelooft daar niets van. Zij kennen de verschijnselen van deze ziekte maar al te goed, want er zijn al twee kinderen aan gestorven. Zijn broer heeft die symptomen nooit bij Gerrit gezien. 'Van de ene dag op de andere was hij er niet meer'. Deze broer blijft zijn leven lang overtuigd van het idee dat de directie zijn broer 'door Duitsers heeft laten opruimen'.

Bron: Familie A. Abelman uit Amersfoort

Conclusie

Tijdens bijeenkomsten van het regentencollege wordt met geen woord over deze massale sterfte gesproken; voor dit bestuur is het winnen van de oorlog belangrijker dan de zorg voor de patiënten, iets wat blijkt uit hun wanbeleid.

Het hoge sterftecijfer is echter niet uitsluitend een gevolg van dit beleid; ook in vele andere psychiatrische inrichtingen ligt het sterftecijfer zeer hoog. Dit lijkt voornamelijk voort te komen uit het feit dat psychiatrische patiënten in Nederland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog structureel gediscrimineerd worden in de voedselverdeling terwijl zij niet de mogelijkheid hebben om extra voedsel aan te schaffen en nationaalsocialisten de pogingen om de rantsoenen te verhogen lijken te hebben geblokkeerd. Waar massale sterfte onder de 'normale' bevolking tijdens de Hongerwinter uitblijft, omdat deze relatief goed gevoed is, sterven psychiatrische patiënten tijdens de Hongerwinter in groten getale ten gevolge van honger en kou. Meer onderzoek naar dit onderwerp zal moeten uitwijzen waar deze discriminatie zijn oorsprong vond en of nationaalsocialisten

psychiatrische patiënten in Nederland doelbewust hebben geprobeerd achter te stellen. Daarnaast zal door nader onderzoek recht kunnen worden gedaan aan de vele psychiatrische patiënten die tijdens de Duitse bezetting in Nederland zijn omgekomen en zal aan hun familieleden kunnen worden getoond wat er met hun dierbaren is gebeurd.

Robert Dönszelmann is geboren in Rotterdam op 5 april 1923. Hij komt met geestelijke beperkingen ter wereld, omdat zijn moeder Rode Hond heeft gehad tijdens haar zwangerschap. Ondanks dat kan Robert ook ongelooflijk goed rekenen; volgens een nicht van hem kan hij getallen van zes cijfers uit zijn hoofd met elkaar vermenigvuldigen. Op nevenstaande foto, gemaakt op 8 oktober 1931, is hij 8 jaar. Het is de enige foto die de familie van hem bezit. Op 8 augustus 1944, als hij 21 jaar is, komt Robert naar de Willem Arntsz Hoeve vanuit Meer & Bosch, een epilepsiekliniek te Heemstede. Hij overlijdt in Den Dolder na vijf maanden, op 8 januari 1945. Zijn ouders krijgen dan - wanneer precies is onbekend - volkomen onverwacht een brief vanuit de Hoeve met de mededeling dat Robert aan 'longontsteking' is overleden en dat hij in de laatste nacht alsmear zijn deken van zich aftrapte. Zij vertrouwen deze brief niet, maar weten ook niet wat te doen. Zijn enige broer, die vier jaar ouder is, zit in gevangenschap in Duitsland als deze brief arriveert. Daar krijgt hij tuberculose en moet lange tijd kuren in Davos en Laren voordat hij kan terugkeren naar zijn familie. Tegen die tijd is de dood van zijn broer al een 'geheim' geworden. Hij vertelt zijn zoon, die de bron is van dit verhaal, nooit iets over 'Oom Robert'. Deze zoon heeft de brief van de Willem Arntsz Hoeve echter ooit op zolder gevonden en was diep geschokt bij die ontdekking.

Bron: Ewout Dönszelmann uit Rijswijk

Vervolgonderzoek

Onderzoekers gaan ervan uit dat de situatie op de Willem Arntsz Hoeve geen op zichzelf staand feit is, maar een illustratie van een landelijk beeld. Onderzocht wordt of er een landelijk onderzoek kan komen naar omstandigheden waaronder mensen met een verstandelijke beperking en psychische kwetsbaarheid tijdens de Tweede Wereldoorlog geleefd hebben. Altrecht, Reinaerde en onderzoekers werken samen met onder andere het NIOD aan een vervolg en zoeken naar financiers.

Wilt u meer informatie over dit onderzoek? Heeft u vragen, ideeën of wilt u ons vervolgonderzoek financieel steunen? Stuur dan een e-mail naar vergetenslachtoffers@gmail.com.

De gebeurtenissen die uit deze studie naar voren komen, zijn voor de raden van bestuur van Altrecht en Reinaerde, de rechtsopvolgers van de Willem Arntsz Hoeve, aanleiding om een vervolgonderzoek naar dit onderbelichte hoofdstuk in de Nederlandse geschiedenis te steunen.

Zo willen zij erkenning geven aan deze groep vergeten slachtoffers die destijds aan hun zorg waren toevertrouwd. En de nabestaanden van patiënten duidelijkheid geven over de omstandigheden waaronder hun familieleden zijn gestorven. Dit past bij de missies van beide organisaties waarin zij zich ten doel stellen kwetsbare mensen te laten participeren in de samenleving en hun welzijn en zelfstandigheid te bevorderen.

